

8. Borgmeier R., Wenzel P. Spannung. Studien zur englischsprachigen Literatur. (Suerbaum-Festschrift). Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 2001. S. 91–104.
9. Bonheim H. Spannung, Suspense, Tension – A Survey of Parameters and a Thesis. *Spannung. Studien zur englischsprachigen Literatur*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag, 2001. S. 8.
10. Luelsdorff Ph. A Grammar of Suspense. *Journal of literary semantics* 24/1, 1995. S. 1–20.
11. Iser W. Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa. *Warning R. Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis*. München: Wilhelm Fink, 1975. S. 233–235.

УДК 811.111'[342.9+37]

ВМОТИВОВАНИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ФОРМИ ТА ЗНАЧЕННЯ НА ПРОСОДИЧНОМУ РІВНІ

ICONIC RELATION OF A MEANING AND A FORM ON PROSODIC LEVEL

Насікан З.С.,
аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології
імені професора Г.Г. Почепцова
Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена огляду проблеми взаємозв'язку плану значення та плану вираження на просодичному рівні. Обґрунтовано необхідність дослідження надсегментних засобів у межах фоносемантики. Здійснено аналіз особливостей механізму встановлення прямої кореляції між семантикою висловлення й інтонацією. Завдяки цій взаємодії між лексико-семантичним і фонетичним рівнем відбувається ізоморфізм форми та значення. У статті також з'ясована різниця у підходах до вивчення семантичної складової частини інтонації.

Ключові слова: просодія, інтонація, фоносемантика, фоносемантичний комплекс, принцип вмотивованості, ізоморфізм.

Статья посвящена обзору проблемы взаимосвязи плана значения и плана выражения на просодическом уровне. Обоснована необходимость исследования надсегментных средств в рамках фоносемантики. Осуществлен анализ особенностей механизма становления прямой корреляции между семантикой высказывания и его интонацией. Благодаря этому взаимодействию между лексико-семантическим и фонетическим уровнем происходит изоморфизм формы и значения. В статье также выяснена разница в подходах к изучению семантической составляющей интонации.

Ключевые слова: просодия, интонация, фоносемантика, фоносемантический комплекс, принцип мотивированности, изоморфизм.

This article is dedicated to the problem of a meaning and a form at the level of prosody. Phonosemantics as a branch of linguistics has to include into its object and subject suprasegmental means. The article also states the peculiarities of interaction between utterance semantics and its intonation. It forms a solid ground for establishing isomorphism between a signifier and a signified. In addition, this article explains the difference in approaches towards the study of a semantic component of intonation.

Key words: prosody, intonation, phonosemantics, phonosemantic complex, motivation principle, isomorphism.

Постановка проблеми. Сучасний етап лінгвістичних досліджень зорієнтований на вивчення різних аспектів комунікації між мовцями. Новітні технології та бурхливий розвиток лінгвістичних наук розширює горизонти багатьох суміжних галузей, додаючи до їхніх завдань все новіші перспективи. Не стоїть осторонь цього розвитку і фоносемантика, наука про звукообразжальну систему мови у пантопохронії (предметно-просторових відношеннях) [5, с. 21]. Накопичений донині лінгвістичний досвід говорить про те, що ця наука

вже не може обмежуватися лише сегментним рівнем, а потребує розширення до надсегментного [3; 10; 18; 31], що стало б значним поштовхом до ще більшого розвитку та нових перспектив.

Аналіз останніх публікацій і досліджень показує, що донедавна більша частина досліджень зі звукообразжальності була націлена переважно на фонемі, фонестемі [5; 7; 15; 25; 27; 38] або ономотопеїчну лексику [5; 17]. Проте, враховуючи той факт, що зображальність – це універсальна властивість мови [34], стає цілком логіч-

ним і те, що вона має розширювати межі свого функціонування. За таких умов дослідження звукозображальності на сегментному рівні стає недостатнім для адекватного та всеохоплюючого розуміння явища вмотивованості лінгвістичного знака. Включення явищ надсегментного рівня до об'єкта та предмета фоносемантики значно розширило б перспективи цієї науки загалом. Підґрунтям того слугує фоносемантична релевантність інтонації [19, с. 16], яка почала привертати увагу дослідників тільки нещодавно. Подальшому розвитку цієї проблеми на теренах України сприяли роботи таких зарубіжних вчених, як Перльман [33], Перніс [34], Вінтер [38] і Нігаард [28]. Увага цих дослідників передусім спрямована на те, що семантичний складник інтонації може мати вмотивований характер. Проте через спорадичність у вивченні та брак вичерпних досліджень на цю тему постає необхідність подальшого осмислення та дослідження цієї проблематики, що і стало поштовхом для формування її актуальності.

Постановка завдання. Отже, метою статті є дослідження вмотивованого характеру взаємозв'язку форми та значення на просодичному рівні. Досягнення цієї мети можливе шляхом розв'язання таких завдань: а) обґрунтувати доцільність включення надсегментного рівня до об'єктів вивчення фоносемантики; б) пояснити різницю у підході до дослідження семантичного компонента інтонації й аналізу вмотивованого використання надсегментних засобів; в) конкретизувати характер встановлення взаємозв'язку між семантикою та просодією.

Виклад основного матеріалу. У своїй фундаментальній роботі «Основи фоносемантики» [5], яка стала чи не найважливішою підставою для остаточного встановлення фоносемантики як окремої науки мовознавчого циклу, С.В. Воронін включає до об'єктів вивчення фоносемантики лише явища сегментного рівня. Це і не дивно, оскільки донедавна вони виступали єдиним об'єктом у цілій низці фоносемантичних досліджень [14; 15].

Однак, зважаючи на те, що фоносемантика – це наука, яка утворилася на межі таких лінгвістичних дисциплін як фонетика, лексикологія та семантика [5, с. 21], вона потребує подальшого багатовекторного розвитку, зважаючи на весь її міждисциплінарний потенціал. Одним із таких напрямів вважаємо питання взаємозв'язку фоносемантики з просодією. Приєднуючись до чималої когорти вчених [21; 22; 26; 36], ми також вважаємо, що термін «просодія» є синонімом

терміна «інтонація», поєднуючи в собі комплекс таких надсегментних характеристик, як зміни ЧОТ, інтенсивність і тривалість. Відповідно зміни та різні поєднання цих параметрів на перцептивному рівні сприймаються як зміни в основних параметрах інтонації: мелодики, темпу, тембру, ритму, фразового наголосу та гучності.

На сучасному етапі лінгвістичних студій вже ніхто не заперечує той факт, що просодія володіє доволі сильним семантичним потенціалом [11; 12; 20; 26; 29; 36; 37], що і реалізується нею через виконання смислотвірної функції [8, с. 26]. Вибір мовцем певних інтонаційних параметрів залежить від багатьох чинників, серед яких визначаємо лінгвістичні, екстралінгвістичні фактори, а також саму ситуацію. Не варто забувати і те, що інтонацію характеризують і як основний засіб передачі емоцій та емоційних станів також. Гармонійно співіснуючи разом, всі ці фактори нерідко сприяють встановленню просодичної вмотивованості. Це підтверджують накопичені теоретичні факти й експериментальний матеріал, які свідчать про беззаперечну фоносемантичну релевантність інтонації, а також всіх її складників [13; 18; 19], які під час комунікації нашаровуються зверху на сегментні та часто відзначаються експресією та доволі сильним емоційно-прагматичним потенціалом [6, с. 48; 9]. До того ж, американські лінгвісти [23] серед різних типів звуко символізму, що для них є всеохоплюючим терміном, виділяють синестезійний, який передбачає наявність і взаємозв'язок сегментного з надсегментним рівнем для експресивної передачі головних ознак явищ і предметів.

Низкою аспектів, пов'язаних із семантикою закладеного в інтонації, займалася Е. Ульдаль [37, с. 250–259]. Вона стверджувала, що незалежно від типу мови (тональна або нетональна), інтонація завжди несе якусь інформацію. Зосередившись на емоційній складовій частині, вчена провела дослідження, в якому було проаналізовано чотири висловлення за критеріями: 1) приємний-неприємний; 2) авторитетний-покірний; 3) сильні відчуття – слабкі відчуття. В ході дослідження було виявлено певні закономірності, які говорять про те, що високий висхідний ядерний тон у запропонованих висловленнях звучить приємно та покірно, а низькі та середні висхідні тони – авторитетно та сильно. Що стосується мелодійного діапазону, то широкий діапазон асоціювався з критерієм «авторитетно» та «сильні відчуття», тоді як протилежний йому вузький діапазон пов'язували з ознакою «слабкі відчуття» та «неприємний». Проведений лінгвістом аналіз свідчить, що опитувані поєд-

нували складні ядерні тони (висхідно-спадний і спадно-висхідний) із критеріями «авторитетний», «приємний» і «сильний».

Варто розрізняти, на нашу думку, два підходи до вивчення семантичної складової частини інтонації. Перший підхід, традиційний, констатує, що залежно від вибору тонів та інших інтонаційних параметрів одне і те саме висловлення може набувати різного значення, наприклад, «сумне», «щасливе», «зле», «втомлене» [29, с. 264; 36, с. 147]. Відповідно один і той самий тон у поєднанні з іншими засобами вираження емоцій може нести різну семантику. У цьому разі в ролі означувального виступає невербальний відтінок значення, яке воно отримує від певної просодичної ознаки, наприклад, тону, незалежно від лексичної складової частини цього висловлення. На підставі того, що інтонація наділена багатим арсеналом різноманітних форм, у неї є чималий потенціал вираження великої кількості відтінків значень і їх комбінацій [11, с. 14]. І саме завдяки цьому, на думку А.Й. Багмут, інтонація «переходить із плану вираження у план змісту», впевнено проникаючи у семантику висловлення [1, с. 5].

Другий підхід залучає як денотат лексичну одиницю або комплекс одиниць, що впливають на вмотивований вибір мовцем просодичних параметрів, які надають висловленню більшої емоційності, експресивності й образності.

Зазначений вище підхід лежить в основі нашого дослідження, яке підтверджує, що не всі компоненти інтонації мають одночасно яскраво виражену умотивовану фонетичну значимість. Деякі просодичні ознаки можуть мати доволі відчутний вмотивований характер в одному висловленні, водночас у другому висловленні вони можуть просто проявляти емоційне переживання, проте не бути фоносемантично релевантними.

Пояснення механізму реалізації принципу вмотивованості варто почати з означуваного, тобто плану значення, який виступає у ролі денотату як «класу ідентичних предметів, що об'єднуються у свідомості мовця певними (часто виокремленими інтуїтивно) сприйнятими та засвоєними у процесі вербальної діяльності ознаками» [16, с. 95–96]. Саме лексичне значення ключового слова або словосполучення може вплинути на вибір мовцем просодичного оформлення всього висловлення. Закладене у лексичній одиниці та визначене контекстом значення не залежить від такого зовнішнього чинника, як тон, що зумовлюється, наприклад, підвищеною емоційністю. Водночас механізм встановлення інтонаційного значення, на противагу певній стабільності лексичного

значення, проявляє себе шляхом надання семантичному компоненту додаткових рис. Тому його слід розуміти як значення, яке нашаровується на закладене в слові лексичне значення.

Зазначимо, що часткова модифікація лексичного значення можлива, якщо мовець хоче показати своє ставлення до сказаного [35, с. 53–55] або воліє передати емоційні переживання та зробити своє мовлення якомога більш експресивним та образним. Звідси і стає очевидним, що інтонація наділена надзвичайною конотативною силою, тому що учасникам комунікації дуже часто важливіше почути інтонаційне оформлення висловлення, аніж сам його зміст [35, с. 55]. Тому є усі підстави вважати, що комунікант підбирає саме ті слова та їх просодичне оформлення, яке напряму пов'язане з його емоційним станом і прагматичною метою. І тому у багатьох випадках просодичні параметри часто наслідують або повторюють своїми властивостями семантику висловлення. Крім того, і слухачеві важливо виокремити ключові слова, які формують основний значеннєвий контур. Якщо просодичні ознаки висловлення напряму відображатимуть значення ключових слів, то під впливом посиленої експресивності й емоційності така вмотивованість може викликати у слухача нові когнітивні зв'язки.

Аналіз результатів нашого дослідження свідчить про те, що інтонація виконує фоносемантичну функцію, якщо інтонаційне оформлення вступає у ізоморфний зв'язок із лексичним значенням, тобто стає його прямою формальною реалізацією. Крізь призму будови лінгвістичного знака у ролі означуваного виступатиме семантична ознака, а корелятом означеного постає просодична ознака. Таким чином, принцип вмотивованості лінгвістичного знака на фонетичному рівні реалізується шляхом відповідного використання над сегментних фоносемантичних засобів (тобто складових частин інтонації), посилюючись за допомогою ще й сегментних фоносемантичних засобів (фонем і фонестем). Фонетичні засоби обох рівнів набувають статусу фоносемантичних за умови дотримання ними найголовнішого принципу фоносемантики – принципу вмотивованості лінгвістичного знака. Об'єднуючись, сегментні на над сегментні фоносемантичні засоби утворюють єдиний функціональний комплекс [10, с. 131], який називається фоносемантичним комплексом. Відповідним чином цей комплекс здатен у повному обсязі реалізувати зміст, збільшити емоційну насиченість та експресивність висловлення.

Не можемо лишити поза увагою й те, що саме когнітивна лінгвістика може дати пояснення

тяжінню людини до вживання сегментних і надсегментних фоносемантичних засобів. Справа в тім, що найчастіше концептуальний рівень реалізується в мові, ґрунтуючись на ізоморфний зв'язок [2, с. 59; 4], який із плином часу формується, зважаючи на колективний фоносемантичний досвід, побудований на основі асоціативності [2, с. 58]. Варто додати також, що просодичні ознаки можуть позначати навіть абстрактні опозиції, за рахунок чого збагачується концептуальна сітка, на основі якої ми можемо інтерпретувати світ і мовленнєво взаємодіяти [11, с. 7].

Умотивованість на надсегментному рівні часто пов'язують із мелодикою. Варто згадати хоча б роботи американського дослідника Дж. Охали [31; 32], де він вказує на пряму кореляцію між позначенням розміру та висоти основного тону. Він робить висновки, що низький спадний тон вказує на великий розмір, а високий висхідний – на маленький. Це дає можливість ученому [30] стверджувати, що високий висхідний тон часто асоціюється у комунікантів із типовими жіночими рисами, а саме невпевненістю, ввічливістю та підпорядкуванням,

тоді як низький спадний тон навпаки – з чоловічими, тобто впевненістю у собі, агресивністю та загрозою. Дотичними до цих результатів можна вважати висновки О. Єсперсена, коли він писав, що тони можуть мати природний зв'язок зі значенням. Зважаючи на це, він зазначав, що високі тони асоціюються зі світлом, а низькі – навпаки, з темрявою [24, с. 400].

Висновки. Таким чином, включення елементів надсегментного рівня до об'єктів дослідження фоносемантики значно розширює перспективи цієї науки у майбутньому. Завдяки дотриманню головного для фоносемантики принципу умотивованості лексико-семантичний рівень знаходить своє пряме відображення у просодичному оформленні висловлення. А воно, у свою чергу, впливає на семантику висловлення, додаючи йому більшої виразності й емоційності. Фоносемантичний комплекс, до якого входять засоби сегментного та надсегментного рівня, наділений сильною емоційною складовою частиною, механізм формування та функції якої ще потребують подальших уточнень і ретельних досліджень, що й окреслює перспективи наших майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація як засіб мовної комунікації. Київ: Наукова думка, 1980. 243 с.
2. Барташова О.А. Фоносемантический фонд индивидуальных авторских концептов. *Известия СПбГЭУ*. Санкт-Петербург, 2010. № 6. С. 57–61 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fonosemanticheskiy-fond-individualnyh-avtorskih-kontseptov> (дата звернення: 24.01.2019).
3. Валігура О.Р. Фоносемантичний потенціал інтонації. *Україна і світ: діалог мов та культур*: матер. між-нар. наук.-практ. конф., м. Київ, 11–13 квіт. 2018 р. Київ, 2018. С. 51–53.
4. Воробійова О.П. Поетика хвиль в контексті емоційного резонансу (нарис з когнітивної емотіології). *Мова культура й освіта в сучасному світі*: зб. наук. праць до 90-річчя проф. Романовського О. Київ: Вид центр КНЛУ, 2008. С. 126–135.
5. Воронин С.В. Основы фоносемантики. Москва: ЛЕНАНД, 2009. 248 с.
6. Гуменюк І.Л. Інтонація пейзажних описів в англійській художній прозі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2017. 309 с.
7. Журавлєв А.П. Звук и смысл. Москва: Просвещение, 1991. 160 с.
8. Калита А.А. Просодика і функціональна семантика. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2001. № 5. С. 25–71
9. Калита А.А. Система фонетичних засобів актуалізації смислу висловлювання (експериментально-фонетичне дослідження англійського емоційного мовлення): автореф. дис. ... док. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2003. 32 с.
10. Калита А.А. Фоносемантика у загальній системі фоносемантичного знання. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 8: Мовознавство*. 1998. № 1. С. 130–135.
11. Кодзасов С.В. Исследования в области русской просодии. Москва: Языки славянских культур, 2009. 496 с.
12. Кодзасов С.В., Кривнова О.Ф. Общая фонетика. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 592 с.
13. Кульшарипова Р.Э. Фоносемантическая маркированность просодического тембра в звучащем поэтическом тексте. *Проблемы фоносемантики* (тезисы выступлений на совещании). Москва: ИЯ АН СССР, Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г.Белинского, 1989. С. 30–32.
14. Кушнерик В.І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах: синхронія та діахронія: автореф. дис. ... док. філол. наук: 10.02.17. Київ, 2009. 20 с.
15. Левицький В.В. Звуковой символизм. Мифы и реальность. Черновцы: Рута, 2009. 264 с.

16. Левицкий В.В. Семасиология: монография. Винница: Нова Книга, 2012. 680 с.
17. Охріменко В.О. Ономапоетична лексика сучасної корейської мови: структурно-семантичний та функціональний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13. Київ, 2017. 214 с.
18. Пузырев А.В. О классификации фоносемантических средств языка. *Матер. X межд. конгр. межд. общ. по прикладной психолингвистике*, 26–29 июня 2013 г. Москва: РУДН, 2013. С. 266–267.
19. Рогозная Н.Н. Интонация как объект фоносемантики (на русском и монгольском материале). *Проблемы фоносемантики* (тезисы выступлений на совещании). Москва: ИЯ АН СССР, Пензенский гос. пед. ин-т им. В.Г. Белинского, 1989. С. 16–17.
20. Цеплитис Л.К. Анализ речевой интонации, Рига: изд-во ЗИНАТНЕ, 1974. 272 с.
21. Crystal D. *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 574 p.
22. Fletcher J. The Prosody of Speech: Timing and Rhythm. *The Handbook of Phonetic Sciences*: Vol. 116 / ed. by W.J. Hardcastle, J. Laver & F.E. Gibbon. Singapore: John Wiley & Sons, 2010. P. 523–602.
23. Hinton L., Nichols J., Ohala J. *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 380 p.
24. Jespersen O. *Language: its nature, development and origin*. London: George Allen & Unwin Ltd, 1922. 451 p.
25. Jones M., Vigliocco G. What sounds are truly round? A sweep of the English phonemic space. *11th International Symposium on Iconicity in Language and Literature*. Brighton, UK, 6–8 April 2017. P. 100.
26. Laver J. *Principles of Phonetics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 707 p.
27. Magnus M. *The Gods of the Word: Archetypes in the Consonants*. Kirksville: Thomas Jefferson University Press, 1998. 204 p.
28. Nygaard L.C., Herold D.S., & Namy L.L. The semantics of prosody: Acoustic and perceptual evidence of prosodic correlates to word meaning. *Cognitive Science*. 2009. № 33 (1). P. 127–146. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1551-6709.2008.01007.x> (дата звернення: 20.12.2018).
29. O'Connor J.D. *Phonetics*. London: Penguin Books Ltd., 1984. 320 p.
30. Ohala J.J. An Ethological Perspective on Common Cross-language Utilisation of F₀ of Voice. *Phonetica*. 1984. Vol. 41. № 1. P. 1–16.
31. Ohala J.J. Sound symbolism. *4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL]*, Seoul, Korea, 1997. P. 98–103.
32. Ohala, J.J. The frequency code underlines the sound symbolic use of voice of pitch. *Sound Symbolism* / ed. by L. Hinton. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 225–247. URL: <http://www.linguistics.berkeley.edu/~ohala/papers/SEOUL4-symbolism.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).
33. Perlman M., Falck J. Iconic Prosody in Story. *Cognitive Science*. 2014. P. 1–21.
34. Perniss P., Thompson R., & Vigliocco G. Iconicity as a general property of language: evidence from spoken and signed languages. *Frontiers in Psychology*. 2010. Vol. 1. Article 227. P. 1–15.
35. Pike K.L. General Characteristics of Intonation. *Intonation* / ed. by D. Bolinger. Harmondsworth: Penguin Books Ltd, 1972. P. 53–82.
36. Roach P. *English phonetics and phonology: a practical course*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 231 p.
37. Uldall E. Dimensions of Meaning in Intonation. *Intonation* / ed. by D. Bolinger. Harmondsworth: Penguin Books Ltd, 1972. P. 250–261.
38. Winter B., Perlman M. “r” isforrough: Relative and absolute iconicity for touch concepts in English. *11th International Symposium on Iconicity in Language and Literature*. Brighton, UK, 6–8 April 2017. P. 102.